

บทที่ ๑

บทนำ

ความเนิ่นช้าของชีวิต

ก. อุบัติเหตุครั้งแรกแห่งพุทธปรัชญา

ประวัติศาสตร์ เปรียบเสมือนรอยเท้าของบรรพชนที่ปรากฏเหลือไว้ให้แก่คนรุ่นหลัง เราสามารถทราบวิถีชีวิตของบรรพชนโดยทางประวัติศาสตร์ นอกจากนี้แล้ว เราสามารถทราบความจริงบางอย่างทางประวัติศาสตร์

แทบจะทุกอย่าง ต่างมีประวัติศาสตร์ของตนเอง เหตุการณ์ของตนเอง และความเป็นมาของตนเอง พุทธปรัชญาก็เช่นเดียวกัน พุทธปรัชญามีประวัติศาสตร์มายาวนาน แต่ในที่นี้ ผู้วิจัยประสงค์จะกล่าวเฉพาะประเด็นของปัญหาที่ว่า อะไรเป็นอุบัติเหตุอันเป็นที่มาของพุทธปรัชญา

ที่ควรพิจารณาเป็นอันดับแรก คือ ผู้ประกาศพุทธปรัชญา พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประกาศพุทธปรัชญา นามเดิมของพระองค์คือเจ้าชายสิทธัตถะ เป็นราชโอรสองค์ใหญ่ของกษัตริย์ครองกรุงกบิลพัสดุ์ พระองค์เป็นรัชทายาท และจะเป็นกษัตริย์ปกครองประเทศองค์ต่อไปอย่างแน่นอน แต่พระองค์สละราชสมบัตินั้น จากเมืองเขาสู่ป่า จากเพศรாவาสเป็นนักบวช จากความมีทุกอย่างไปสู่ความไม่มี เหตุการณ์ทั้งนี้ไม่ใช่เป็นเพราะเหตุผลทางด้านการเมือง ทางด้านการครองชีพ หรือทางด้านลัทธิประเพณีที่จะต้องทำเช่นนั้น แต่พระองค์ทรงสละสิ่งเหล่านั้นโดยการตัดสินใจของพระองค์เอง การที่พระองค์ทรงตัดสินใจเช่นนั้น ย่อมมีเหตุการณ์ที่เป็เหตุผลต้องทำเช่นนั้น อะไรคือเหตุการณ์นั้น

สภาวะของชีวิต เป็นเหตุการณ์เบื้องหลังให้พระองค์ตัดสินใจเช่นนั้น สภาวะของชีวิตดังกล่าวคืออะไร มันมีกำลังเป็นแรงผลักดันถึงขนาดนั้นหรือ มากถึงขนาดทำให้พระองค์สละฐานะที่สูงศักดิ์ ครอบครองที่พร้อมด้วยความรักและอบอุ่น ตลอดจนความพรั่งพร้อมด้วยทรัพย์สินทุกอย่างที่มนุษย์พึงมี สภาวะของชีวิตนั้นคือ ความแก่ ความเจ็บ และความตาย

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จประพาสนคร* พระองค์ทรงเห็น ชายแก่ มีผมขาว โพลนทั้งศีรษะ ใบหน้าเต็มไปด้วยจุดตกกระและรอยเหี่ยวย่น ดวงตาฟ้าฟาง และเป็นหลุมลึก เรือนร่างค่อมงอ มีผ้าชีวิตรัดกาย ใช้มือทั้งสองอันมีแต่หนังหุ้มกระดูกยื่นไม่เท่าพุงกายเดินโซเซด้วยอาการสิ้นเต็มออกจากบ้านหลังหนึ่ง เดินไปตามถนนพร้อมส่งเสียงพึมพำจากปากที่เหี่ยวย่นและซีดเขียว

* ในพุทธประวัติ กล่าวว่าพระองค์ทรงเห็น เทวทูต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวชคราวที่พระองค์เสด็จประพาสนคร

ทรงเห็นคนเจ็บ กำลังนอนบิดตัวไปมาด้วยความเจ็บปวดอยู่บนพื้นที่ เชื้อนด้วยฝุ่น ส่งเสียงร้องครวญครางอยู่ด้วยความทุกข์ทรมาน

ทรงเห็นคนตายนอนตัวแข็งที่อยู่บนแคร่ มีคน ๔ คนกำลังหามไปป่าช้า มีคนกลุ่มหนึ่งเดินร้องไห้คร่ำครวญติดตามไปอยู่ทางเบื้องหลัง

สภาวะของชีวิตที่ทรงเห็นนี้ ปรากฏลูกโหลงในพระทัย พระองค์ทรงคิดว่า คนที่หนุ่มแน่น ผอมดำสนิท แข็งแรง ดวงตาเอิบอิ่มแจ่มใส ต่อเวลาไม่นาน ก็ต้องกลายเป็นคนแก่คร่ำคร่า มีผมขาว โพลน เรือนร่างโก่งงอ หมดเรียวแรง และต้องตายไป นอกจากนี้ยังมีสิ่งที่ร้ายกาจอื่น ๆ เช่น ความพิการ เจ็บป่วย และความทุกข์ทรมานเป็นต้น มันปรากฏเป็นสิ่งที่น่ากลัวเหลือเกินสำหรับพระองค์

ความแก่ ความเจ็บไข้ และความตาย เป็นเรื่องที่ไม่มีใครนำมาขบคิด ปรากฏเป็นเรื่องราวธรรมดาสามัญสำหรับคนอื่น แต่สิ่งเหล่านั้นมิได้ปรากฏแก่พระองค์อย่างเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ พระองค์มิได้มองเห็นอย่างธรรมดาสามัญ พร้อมกับการเห็นนั้น มันเป็นภาพที่กระทบจิตใจของพระองค์อย่างลึกซึ้ง ทำให้เกิดความคิดลูกโหลงเป็นเสมือนสิ่งเหล่านั้นปรากฏแจ่มจ้าอยู่เฉพาะพระพักตร์ของพระองค์ มันกำลังเกิดขึ้นแก่พระองค์ แก่พระบิดา แก่ชายน้า แก่ประชาชนของพระองค์ มันเป็นสิ่งที่ดีรอนความทุกข์ชนิดที่พระองค์และทุก ๆ คนจะได้รับ

จากความคิดที่เป็นความบรรดาใจที่เกิดขึ้นอย่างลึกซึ้งจากการที่ได้เห็นความแก่ ความเจ็บป่วย และความตายนี้เอง นำไปสู่ความคิดว่า ไม่มีทางใดบ้างหรือ ที่พระองค์จะทรงข้ามพ้นไปเสียจากสิ่งโหดร้ายน่ากลัวเหล่านี้ พระองค์คิดว่า มันต้องมี มันต้องมีหนทางอย่างใดอย่างหนึ่งที่ทำให้หลุดรอดไปจากสิ่งนี้ ทรงคำนึงว่า เมื่อมีร้อนก็มีเย็น มีมืดก็มีสว่าง มีสุขก็มีทุกข์เป็นสิ่งคู่กันไป มันจึงต้องมีความไม่แก่ ความไม่เจ็บป่วย ความไม่ตายอยู่แน่นอน ถ้าพระองค์ใช้ความพยายามอย่างเต็มที่ โหมกำลังกายและความคิดทั้งหมดแล้ว จะต้องพบทางหลุดพ้นจากสิ่งเหล่านี้ ถ้าพระองค์พบทางหลุดพ้นแล้ว ราชบัลลังก์ก็มีความหมาย ความสุขในชีวิตของพระองค์ก็เป็นสิ่งที่มีค่าอย่างแท้จริง มันจะเป็นการช่วยให้พระราชาบิดา ชายน้า และประชาชนของพระองค์ไม่ต้องประสบกับสิ่งที่น่ากลัวเหล่านั้น

ปัญหาคือความแก่ ความเจ็บ และความตาย ที่เป็นจุดบรรดาใจของเจ้าชายสิทธัตถะ และความตั้งใจอย่างเด็ดเดี่ยวที่จะหาทางเอาชนะสิ่งที่เป็นปัญหาอยู่นั้นให้ได้ ตรงจุดนี้เองนับว่าเป็นอุบัติการณ์แรกสุดของพุทธปรัชญา เมื่อมาสู่ถึงลักษณะของปัญหา ลักษณะปัญหาไม่ใช่เป็นเรื่องที่เกิดจากความเพ้อฝัน หรือจากเรื่องที่คิดเอาเอง แต่เป็นเรื่องที่เกิดจากสภาวะการณของชีวิตจริง จะเห็นว่า ความแก่ ความเจ็บป่วย และความตายเป็นปัญหาพื้นฐานที่มีอยู่ประจำทุกชีวิต ไม่ว่าจะเป็นใคร เชื้อชาติใด เพศ วัย ฐานะเป็นอย่างไร ต่างตกอยู่ภายใต้ความแก่ ความเจ็บป่วย และความตายทั้งสิ้นอย่างเสมอกันหมด

ปัญหาที่น่าคิดอีกอย่างหนึ่ง คือทำไมพระองค์จึงทรงคิดถึงปัญหาเกี่ยวกับความแก่ ความเจ็บป่วยและความตาย ซึ่งคนอื่นไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นปัญหา หรืออาจรู้สึกว่าเป็นปัญหาที่ใคร ๆ แก่ไม่ได้ มันจึงตั้งอยู่ในฐานะที่ไม่เป็นปัญหาตลอดมาทุกยุคสมัย พระองค์ทรงหยิบยกปัญหาที่ไม่เป็นปัญหา หรือหยิบยกปัญหาที่ยิ่งใหญ่เหลือเกินมาคิดแก้อย่างนั้นหรือ

ปัญหาที่เราคิดกันอยู่ คือปัญหาของความทุกข์ ปัญหาเกี่ยวกับการทำมาหากิน เกี่ยวกับการดำรงชีพ เกี่ยวกับการปกครอง และเกี่ยวกับเศรษฐกิจเป็นต้น ถ้าเรามองดูอย่างท่องแท้แล้ว จะเห็นว่าปัญหาเหล่านี้ ถึงจะแก้ได้ ก็ยังถูกบั่นรอนและครอบงำอยู่ด้วยความแก่ ความเจ็บป่วย และความตาย เป็นทำนองว่า เป็นการแก้ปัญหที่ปลายเหตุ ไม่ใช่เป็นการแก้ที่ต้นเหตุใหญ่ จึงไม่เป็นการแก้กันอย่างเด็ดขาด

ถ้าพิจารณาถึงความสำคัญของปัญหา ถ้ามองจากแง่ของชีวิตแล้ว ความแก่ ความเจ็บไข้ได้ป่วย และความตาย นับว่าเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุด เป็นปัญหาที่ครอบงำชีวิตมนุษย์ที่ทำให้มนุษย์ต้องเป็นทุกข์เดือดร้อนวิ่งวุ่นเพราะสิ่งเหล่านี้ทั้งในรูปที่รู้ตัวและไม่รู้อย่างมากมายจนตลอดชีวิต ถ้าจะกล่าวว่ ปัญหาความยากจนหรือ ปัญหาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ ควรจะเป็นปัญหาที่สำคัญกว่า นั้นเป็นการมองในระดับหนึ่ง แต่ถ้ามองอีกทางหนึ่งแล้ว ปัญหาเกี่ยวกับความยากจนหรือเกี่ยวกับเศรษฐกิจนั้นไม่ได้เป็นปัญหาที่แท้จริง ที่ไม่เป็นปัญหา เพราะเป็นปัญหาที่แก้ได้แล้ว มีคนแก้มาได้แล้ว ขึ้นอยู่กับว่า จะตั้งใจทำหรือตั้งใจแก้หรือไม่เท่านั้น ไม่ใช่เป็นเพราะไม่มีวิธีแก้ ดังนั้น ในหมู่คน จึงเห็นว่ามีคนร่ำรวยไม่เป็นปัญหาเกี่ยวกับการดำรงชีพก็มี และมีกลุ่มคนที่ยังยากจนเป็นปัญหาเกี่ยวกับการดำรงชีพก็มี จึงเป็นปัญหาแก่คนบางคนหรือบางกลุ่มเท่านั้น แต่ไม่ใช่เป็นปัญหาที่ยังแก้ไขไม่ได้ ส่วนปัญหาที่เกี่ยวกับชีวิตในด้านความแก่ ความเจ็บป่วย แลความตายนั้น ยังไม่มีใครแก้หรือให้คำตอบได้ พร้อมทั้งยังไม่มีใครที่ยินยอมเป็นตัวอย่างให้เห็นว่าได้หลีกเลี่ยงหรือพ้นไปจากปัญหาด้านนี้ของชีวิตแล้ว อย่างสิ้นเชิง

ข. บ่อเกิดหรือที่มาของพุทธปรัชญา

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะ ทรงใคร่ครวญคิดค้นหาคำตอบปัญหาอย่างหนักก็ทรงพบว่า ถ้าพระองค์มีชีวิตครองเรือนอยู่อย่างชาวบ้านทั่ว ๆ ไปแล้ว พระองค์ไม่มีทางที่ประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหานี้ได้ ดังนั้น พระองค์จึงทรงละชีวิตครองเรือนออกเป็นนักบวช เพราะทรงเห็นว่า ชีวิตนักบวชนั้น เป็นชีวิตที่สงบและมีเวลาที่จะแสวงหาโมกขธรรมอันเป็นคำตอบปัญหาของพระองค์ได้อย่างเต็มที่

ต่อจากนั้น พระองค์ ทรงเริ่มแสวงหาโมกขธรรมตามที่ตั้งพระทัยไว้แต่แรกทันที ปัญหาที่ควรนำมาพิจารณาในที่นี้ คือ "พระองค์ทรงแสวงหาโมกขธรรมโดยวิธีอย่างไร" จะเห็นว่า วิธีการแสวงหาโมกขธรรมของพระองค์เป็นไปอย่างสอดคล้องกับปัญหาที่พระองค์ทรงค้นคิด ซึ่งมีผลช่วยให้พระองค์ทรงบรรลุสัจธรรมอันนำไปสู่ความหลุดพ้นในที่สุด บ่อเกิดหรือที่มาของปัญหา คือ ความแก่ ความเจ็บป่วย และความตาย เหล่านี้เป็นสิ่งที่ผูกพันอยู่กับชีวิต ถ้ามองดูชีวิตที่เข้าไปผูกพันอยู่กับสิ่งเหล่านี้ในแง่ของวิเคราะห์ชีวิตออกเป็น ส่วน ๆ ก็จะได้ส่วนย่อยของชีวิตออกเป็น ๒ ส่วนคือ กาย และ จิต ความแก่ ความเจ็บป่วย และความตาย เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับกายและจิตนี้เอง หรือจะมองจากแง่อีกแง่หนึ่งว่า กายและจิตเป็นที่มาของความแก่ ความเจ็บไข้ และความตาย

การแสวงหาโมกขธรรมอันเป็นความหลุดพ้นจากความแก่ ความเจ็บป่วยและความตายของพระองค์นั้น จะเห็นว่าเป็นการมุ่งตรงไปสู่จุดหรือเป้าของปัญหาโดยตรง คือกายและจิต -

ตลอดเวลา ๒ ปีที่ทรงบำเพ็ญเพียร พระองค์ทรงแสวงหาความจริงเกี่ยวกับกายและจิต เพื่อที่จะทราบถึงความจริงแท้ของกายและจิตว่าเป็นอย่างไร เพราะเมื่อทราบความจริงแท้ของกายและจิตแล้ว ความรู้ดังกล่าวนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อกำจัดหรือทำลายความแก่ ความเจ็บป่วยและความตายที่เกิดขึ้นกับกายและจิตนั้นได้

ในการแสวงหาโมกขธรรมของพระองค์นั้น ครั้งแรกที่สุด พระองค์เสด็จไปยังสำนักลัทธินิโฆฏ ๒ สำนัก คือ สำนักแรก เป็นสำนักลัทธินิโฆฏของท่านอาฬาระ กาลามะ และสำนักที่ ๒ เป็นสำนักลัทธินิโฆฏของท่านอุทกะ รามบุตร ทั้งสองสำนักลัทธินิโฆฏนี้เป็นสำนักปฏิบัติทางจิตที่มีชื่อเสียงที่สุดในสมัยนั้น ในสำนักของท่านอาฬาระ กาลามะ พระองค์ทรงศึกษาและปฏิบัติทางจิต จนได้ฉานสมาบัติสูงถึงขั้นที่ ๗ คือขั้นอาภิญญาญาณตนะ จนที่สุดท่านอาฬาระ กาลามะบอกว่าความรู้ของท่านมีเท่านี้ และสอนให้พระองค์หมดแล้ว ท่านรู้และทำอะไรได้ พระองค์ก็ทรงทำได้ทุกอย่างเหมือนกัน แล้วก็ชวนให้อยู่ช่วยสอนศิษย์ในสำนักร่วมกัน เมื่อพระองค์ทรงเห็นว่า ความรู้เท่าที่ท่านอาฬาระ กาลามะ สอนให้มัน ไม่ใช่ทางหลุดพ้น จึงทรงลาท่านอาฬาระ กาลามะ ผู้เป็นอาจารย์แล้วออกจากสำนักไป เพื่อแสวงหาทางแห่งความหลุดพ้นต่อไป

ต่อจากนั้น พระองค์เสด็จไปยังสำนักของท่านอุทกะ รามบุตร มอบตัวเป็นศิษย์ของท่านอุทกะ รามบุตรแล้ว ศึกษาและปฏิบัติทางจิตด้วยความเพียรพยายามอย่างแรงกล้า จนกระทั่งมีความรู้และความสามารถเช่นเดียวกับท่านอุทกะ รามบุตร คือได้ฉานสมาบัติขั้นที่ ๘ คือ เนวสัญญานา สัญญาตนะ^๒ จนกระทั่งท่านอุทกะบอกว่า ท่านรู้สิ่งใด พระองค์ก็รู้สิ่งนั้นหมดแล้ว และก็ชวนให้อยู่สอนศิษย์ด้วยกัน แม้พระองค์จะทรงได้ฉานจิตขั้นสูงสุดถึงขนาดไม่มีความรู้สึกต่อสิ่งทั้งปวง จนเรียกได้ว่า มีชีวิตอยู่ก็ไม่ไข้ ไม่มีชีวิตอยู่ก็ไม่ไข้ก็ตาม พระองค์ก็ทรงยังไม่พอใจ เพราะนั่นเป็นแต่เพียงทำให้จิตมีความสงบได้เพียงอย่างสูงเท่านั้น แต่หาใช่เป็นทางให้บรรลุโมกขธรรมที่พระองค์ทรงแสวงหาหาอยู่ได้ไม่ ดังนั้น พระองค์จึงทรงลาท่านอุทกะ รามบุตรผู้เป็นอาจารย์ แล้วจากไปเพื่อแสวงหาโมกขธรรมต่อไป

ในอินเดียสมัยนั้น ก็เหมือนกับอินเดียสมัยนี้ คือมีความเชื่ออย่างแน่นแคว้นอยู่ว่าการอดอาหารและการทรมานกายด้วยวิธีการต่าง ๆ นั้น จักเป็นทางทำตนให้ได้รับความสุขในเทวโลก หรือทำให้เข้าถึงโมกษะหรือไกรวัล พระองค์เมื่อทรงศึกษาปฏิบัติทางจิตจนถึงขั้นสูงสุดจนไม่อาจแสวงหาอาจารย์สอนให้รู้สูงไปกว่านั้นอีกได้ และทรงเห็นว่าความรู้ที่ได้มาจากการศึกษาปฏิบัติทางจิตทั้งหมดนั้น ไม่อาจช่วยให้เข้าถึงโมกขธรรมได้ ดังนั้น จึงทรงเปลี่ยนมาเป็นการศึกษาและปฏิบัติทางกาย เพื่อหาความจริงเกี่ยวกับกาย ความรู้และการปฏิบัติเกี่ยวกับกายอาจช่วยให้พบทางแห่งความหลุดพ้นได้ เมื่อทรงตัดสินใจอย่างนั้นแล้ว พระองค์ก็ทรงลงมือปฏิบัติอย่างหนักทันที

๑ ม. มุ. ๑๒/๔๑๑/๓๖๕

๒ ม. มุ. ๑๒/๔๑๒/๓๖๗ (ฉานทั้งหมด มี ๘ ขั้น คือ รูปฉาน ๔ และ อรูปฉาน ๔ ดูรายละเอียด หน้า ๑๒๓-๑๒๖)

การปฏิบัติทางกายที่นักบวชจำนวนมากปฏิบัติกันอยู่ในสมัยนั้นด้วยความเชื่อว่า การปฏิบัติทางกายเช่นนั้น เป็นวิธีที่ให้ได้รับความสุขในสวรรค์หรือเข้าถึงโมกษะนั้น แม้จะมีวิธีปฏิบัติอย่างมากมายก็ตาม แต่พอประมวลได้เป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายที่ปรนเปรอร่างกายด้วยวิธีต่าง ๆ เพื่อให้กายได้รับความสุขสมบูรณ์อย่างเต็มที่ เช่น อาหารที่ปราศติด เครื่องนุ่งห่มอันปราศติด ที่อยู่อันปราศติด ตลอดจนการบำเรอตัณหาแบบต่าง ๆ เป็นต้น พุทธปรัชญาเรียกการปฏิบัติทางกายแบบนี้ว่า กามสุขัลลิกายโยค และอีกฝ่ายหนึ่ง คือ ฝ่ายที่ทรมานกายให้ได้รับความลำบาก เจ็บปวด ทุกข์ทรมาน พุทธปรัชญาเรียกการปฏิบัติแบบนี้ว่า อตถกิลมถานุโยค พระองค์ทรงเลือก เอาฝ่ายที่ ๒ คือการทรมานกาย เพราะแบบแรกคือแบบปรนเปรอ บำรุงบำเรอร่างกายนั้น ไม่ใช่ทางแห่งความหลุดพ้นแน่ เพราะถ้าเป็นทางหลุดพ้นได้ พระองค์ก็คงหลุดพ้นไปแล้วเสียตั้งแต่อยู่ในพระราชวัง ซึ่งมีทุกอย่างอย่างปราณีตและอย่างดีที่สุด

ข้อความต่อไปนี้ เป็นการแสดงถึงการบำเพ็ญทุกรกิริยาหรือการปฏิบัติทรมานกายโดยวิธีต่าง ๆ ของพระองค์ในเวลานั้น แล้วทรงนำมาเล่าแก่พระสารีบุตรเถระในมหาสิหนาทสูตรว่า^๑

"ดูกรสารีบุตร บรรดาพรหมจรรย์มีองค์ ๔ นั้น วัตรต่อไปนี้ เป็นพรหมจรรย์ของเราที่เราเป็นผู้บำเพ็ญ คือ เราเป็นอเจลก คนเปลือยกาย ไร้มรรยาท เสียมือ เขาเชิญให้มารับภิกษาก็ไม่มา เขาเชิญให้หยุดก็ไม่หยุด ไม่ยินดีภิกษาที่เขานำมาให้ไม่ยินดีภิกษาที่เขาทำเฉพาะ ไม่ยินดีภิกษาที่เขานิมนต์ เรานั้นไม่รับภิกษาปากหม้อ ไม่รับภิกษาจากหม้อข้าว ไม่รับภิกษาที่บุคคลยืมคร่อมธรณีประตูให้ ... ไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ ไม่ดื่มสุรา ไม่ดื่มเมรัย ไม่ดื่มยาตอง เรานั้นรับภิกษาที่เรือนหลังเดียว เยี้ยวยาอัฐตภาพด้วยข้าวคำเดียวบ้าง รับภิกษาที่เรือน ๒ หลังเยี้ยวยาอัฐตภาพด้วยข้าว ๒ คำบ้าง รับภิกษาที่เรือน ๓ หลัง เยี้ยวยาอัฐตภาพด้วยข้าว ๓ คำบ้าง ... เยี้ยวยาอัฐตภาพด้วยภิกษาในถาดน้อยใบเดียวบ้าง... ๒ ใบบ้าง... กินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืนไว้วันหนึ่งบ้าง ๒ วันบ้าง ... มีผักดองเป็นภิกษาบ้าง มีลูกเคี้ยวเป็นภิกษาบ้าง มีกากข้าวเป็นภิกษาบ้าง มียางเป็นภิกษาบ้าง มีสาหร่ายเป็นภิกษาบ้าง มีรำเป็นภิกษาบ้าง มีข้าวตังเป็นภิกษาบ้าง มีกำยานเป็นภิกษาบ้าง มีหญ้าเป็นภิกษาบ้าง มีโคมัยเป็นภิกษาบ้าง มีเหง้าและผลไม้เป็นอาหาร บริโภคผลไม้หล่นเยี้ยวยาอัฐตภาพ เรานั้นทรงผ้าป่าน บ้าง ผ้าแถมกันบ้าง ผ้าห่อศพบ้าง ผ้าบังสุกุลบ้าง ผักเปลือกไม้บ้าง หนั่งเสื่อบ้าง หนั่งเสื่อหึ่งเล็บบ้าง ผ้าคากรองบ้าง ผักกัมพลทำด้วยขนสัตว์บ้าง ทำด้วยขนปิกนกเคี้ยวบ้าง เป็นผู้ถอนผมและหนวด คือประกอบชวนชวายในการถอนผมและหนวดบ้าง เป็นผู้ถือยันคือห้ามอาสนะบ้าง เป็นผู้กระโหย่งคือการประกอบความเพียรในการกระทำกระโหย่ง (คือเดินกระโหย่งเหยียบพื้นไม้เต็มเท้า) บ้าง เป็นผู้นอนบนหนามคือสำเร็จการนอนบนหนามบ้าง เป็นผู้ประกอบความชวนชวายในการลงน้ำวันละ ๓ ครั้งบ้าง เป็นผู้ประกอบความชวนชวายในการย่างและบ่มกายมีประการมิใช่น้อยเห็นปานนี้ ... "

"ดูกรสาริปุตระ ... พรหมจรรย์นี้เป็นวัตรในความประพฤดิเสรีาหมองของเรา มลทิลคือจุลิละอง (ฝุ่น) สังกสมในร่างกายของเรานับด้วยนิมิโขน้อย จนเป็นสะเกิด เปรียบเหมือนตอจะโกที่มีจุลิลสังสมนับด้วยนิมิโขน้อย จนเกิดเป็นสะเกิดฉนใด มลทิลคือจุลิละองสังสมนับด้วยนิมิโขน้อยจนเกิดเป็นสะเกิดฉนนันเหมือนกัน ดูกรสาริปุตระ เราไม่ได้คิดที่จะลูบลำบัตละองนี้ด้วยฝ่ามือ... "

"ดูกรสาริปุตระ ... เรานั้นมีสติก้าวไปข้างหน้า มีสติโดยกลับ ความเอ็นดูของเราปรากฏเฉพาะจนกระทั่งในหตค่น้ำว่า เราย่าได้ล้างผลาญสัตว์เล็ก ๆ ที่อยู่ในที่อันไม่สม่าเสมอ นี้เลย ... "

"ดูกรสาริปุตระ... เรานั้นเข้าอกศัยชายป่าแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ ในกาลใด เราพบคนคนเลี้ยงโคหรือปลูสัตว์ หรือคนหาหญ้า หรือคนหาขมิ้น หรือคนเที่ยวหาผลไม้ในป่า ในกาลนั้นเราเดินหนีจากป่าไปสู่ป่า จากชฎไปสู่ชฎ จากที่ลุ่มไปสู่ที่ลุ่ม จากที่ดอนไปสู่ที่ดอน ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุอะไร เพราะเราคิดว่า คนเหล่านั้นอย่าได้เห็นเราเลย และเราก็อย่าได้เห็นคนเหล่านั้น ... "

"ดูกรสาริปุตระ เรานั้นแลคลานเข้าไปในคอกที่เหล่าโคออกไปแล้ว และปราศจากคนเลี้ยงโค กินโคมัยของลูกโคอ่อนที่ยังไม่ทิ้งแม่ มูตรและกริสของเรายังไม่หมตสิ้นเพียงไร เราก็กินมูตรและกริสของตนเองเป็นอาหาร... "

"ดูกรสาริปุตระ เรานั้นแลอาศัยแนวป่าอันน้ำกล้วแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งยังไม่ปราศจากราคะเข้าไปสู่ป่านั้น โดยมากชนลูกพอง ดูกรสาริปุตระ เรานั้นแลในราตรีที่หนาว ฤดูเหมันตตั้งอยู่ระหว่างเดือน ๓ ต่อเดือน ๔ เป็นสมัยมีหิมะตก ในราตรีเห็นป่านนั้น เราอยู่ในที่แจ้งตลอดคิน กลางวันเราอยู่ในแนวป่า ในเดือนท้ายของฤดูร้อน กลางวันเราอยู่ในที่แจ้ง กลางคินอยู่ในแนวป่า ดูกรสาริปุตระ เป็นความจริง คาถาอันนำอัศจรรยเล็กน้อยนี้ที่เราไม่ได้ยินมาก่อน ปรากฏแก่เราว่า อันนิกปราษณผู้เสาะแสวงหาความหมตจกอาบแดด อาบน้ำค้าง เป็นคนเปลือย ทั้งมิได้ผิงไฟ อยู่คนเดียวในป่าดังนี้"

"ดูกรสาริปุตระ เราย่อมสำเร็จการนอนแอบอิงกระดุกศพในป่าช้า พวกเด็กเลี้ยงโคเข้ามาใกล้เราแล้ว ถ่มน้ำลายรดบ้าง ถ่ายบัสสาะรดบ้าง โปรมฝุ่นรดบ้าง เอาไม้ยอนที่ช่องหูบ้าง เราไม่รู้สีกยังจิตอันเป็นบาบแก่เด็กเหล่านั้น... "

"ดูกรสาริปุตระ เราย่อมเยียวยาอัตตภาพด้วยอาหารเท่าผลพุทราผลเดียวเท่านั้น... ดูกรสาริปุตระ เมื่อเรากินอาหารเท่าผลพุทราผลเดียว ร่างกายก็ถึงความซบผอมยั้งนัก อวัยวะน้อยใหญ่ของเราเปรียบเสมือนเกาวัลยที่มีข้อมากและข้อค้ำ เพราะความที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง ตะโพกของเราเปรียบเสมือนรอยเท้าฉลุ เพราะความที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง กระดุกสันหลังของเรานูนขึ้นเป็นมู ๆ เหมือนเกาสะบ้ำ เพราะความที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง กระดุกซี่โครงของเราเหลื่อมขึ้นลงเห็นปรากฏเหมือนกลอนแห่งศาลาเก่าเหลื่อมกันจะนั้น เพราะความที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง ดวงตาของเราลึกลงเข้าไปในเบ้าตา เหมือนเงาควงดาวปรากฏในบ่อลึกลงนั้น เพราะความที่เรามีอาหารน้อยนั่นเอง หนังกีระชะของเราอันลมถูกต้องแล้วก็เหี่ยวแห้ง เปรียบเหมือนน้ำเต้าขมที่ถูกตัดขั้ว แต่ยั้งอ่อนอันลมและแดด

ล้มผัสแล้ว ย่อมเป็นของเที่ยวแห่งไปฉะนั้น เพราะความที่เรามีอาหารน้อยนั้นแล คิดว่า จะลุ่มค่าผิวหนึ่งห้อง ก็จับถึงประดุกสันหลังทีเดียว คิดว่าจะลุ่มคลำกระดูกสันหลัง ก็คลำ จับถึงผิวหนึ่งห้องทีเดียว ดูกรสารีบุตร ผิวหนึ่งห้องของเราติดกระดูกสันหลัง เพราะ ความที่เรามีอาหารน้อยนั้นเอง เรานั้นเมื่อจะยังกายให้คล่องแคล่ว ก็ลุ่มตัวด้วยฝ่ามือ เมื่อ เราลุ่มคลำตัวด้วยฝ่ามือ ขนทั้งหลายมีรากอันเนาที่หลุดจากกาย เพราะความที่เรามีอาหาร น้อยนั้นเอง . . . ดูกรสารีบุตร เราย่อมรู้สึกวกากิน(อาหารเท่าเมล็ด) ข้าวสารเมล็ดเดียว ร่างกายก็ถึงความชุ่มผอมยิ่งนัก อวัยวะน้อยใหญ่ของเรา เปรียบเหมือนเถาวัลย์ที่มีข้อมมาก และข้อค้ำ ฯลฯ " (และทรงแสดงถึงการบำเพ็ญกริยาในที่อื่น เช่นในมหาสังจกสูตร เป็นต้น ๑๒/๔๑๗-๔๒๔/๓๗๐-๓๗๓)

เมื่อพระองค์ได้บำเพ็ญกริยาโดยการทรมานกายตามวิธีต่าง ๆ ได้รับความทุกข์ ทรมานอย่างสาหัสถึงปานนั้น จนเกือบทำให้พระองค์สิ้นพระชนม์ พระองค์จึงทรงทราบว่า นั่นไม่ใช่ เป็นหนทางแห่งความหลุดพ้น พระองค์จึงได้คิดว่า พระองค์ได้หลงประพฤติผิดมาเสียนาน ไม่มี ประโยชน์อันใด อันการที่จะให้บรรลุถึงความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น ได้ นั้น สมควรที่จะมีร่างกายและจิตที่เข้มแข็ง ไม่ใช่ด้วยร่างกายที่อ่อนแอ ทพผลภาพเพราะ การอดอาหาร หรือเพราะการปฏิบัติอย่างตึงเครียดอื่น ๆ ดังนั้น พระองค์จึงเริ่มบริโภคอาหาร เพื่อให้มีร่างกายมีกำลัง เป็นคนแข็งแรงอย่างปกติ

หลังจากที่พระองค์ทรงสละสันในทางปฏิบัติอยู่เป็นเวลา ๖ ปี พระองค์ก็ทรงเริ่มดำเนินการ ปฏิบัติในการแสวงหาโมกขธรรมตามแนวทางสายใหม่ด้วยกายและจิตที่สมบูรณ์เข้มแข็ง แต่ถึงอย่าง ไรก็ตาม ประสบการณ์การปฏิบัติ ๖ ปีที่ผ่านมาเป็นพื้นฐานที่สำคัญอย่างหนึ่งในการบรรลุถึง โมกขธรรมของพระองค์ โดยเฉพาะแล้วพื้นฐานทางสมาธิขั้นสูงสุด(คือฌานขั้นที่ ๘ เนวสัญญานา- สัญญาตนะ)จากสำนักท่านอุททะ รามบุตร ทางสายใหม่ที่พระองค์ทรงดำเนินปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึง โมกขธรรมนี้ คือพระองค์ทรงเริ่มด้วยการปฏิบัติต่อกายอย่างถูกต้อง คือให้มีร่างกายและสมองมีกำลังที่สามารถทำงานได้อย่างเต็มที่ กายที่เข้มแข็งไม่อ่อนเพลีย ทำให้สมาธิที่พระองค์เคยบำเพ็ญมา แต่สำนักของท่านอาฬาระ กาลามะ และท่านอุททะรามบุตร ก็กลับปรากฏทำให้จิตตั้งมั่น แน่วแน่ ไม่ หวั่นไหว เอนเอียง แทนที่จะให้จิตตั้งลงสู่สมาธิจมลึกอยู่ในความสงบนั้น เพียงอย่างเดียวเหมือนอย่าง แต่ก่อน พระองค์กลับยกจิตอยู่ในอารมณ์ของมาธินั้นมาพิจารณากายและจิตเพื่อหาความเป็นจริง เมื่อ พระองค์พิจารณากายและจิตอยู่เช่นนั้น ปัญญาที่ถูกรวมโดยสมาธิ ทำให้เกิดวิปัสสนาญาณ ปัญญาที่เกิด ขึ้นโดยการอบรมของสมาธิเป็นปัญญาที่เสียบขาดแหลมคม ทำให้เกิดความสว่างไสวขึ้นภายในจิต และ ทำให้พระองค์มองเห็นอย่างทะลุปรุโปร่งคำตอบของปัญหาที่ทรงได้แสวงหามาเป็น เวลาช้านาน พระองค์ทรงพบโมกขธรรมและเข้าถึงโมกขธรรม และทรงสั่งสอนโมกขธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้นั้นแก่ ประชาชนในเวลาต่อมา

แน่นอน โมกขธรรมที่พระองค์ทรงบรรลุ นั้น มีความเกี่ยวข้องกับกายและจิตอย่างใกล้ชิดที่สุด หนึ่ง สำหรับปัญหาที่ว่า โมกขธรรมมีความเกี่ยวข้องกับกายและจิตอย่างไร และพุทธปรัชญามีทรรศนะ เกี่ยวกับกายและจิตอย่างไรนั้น เป็นเหตุผลที่สำคัญที่ทำให้มีการวิจัยครั้งนี้

ค. วัตถุประสงค์และขอบเขตของการวิจัย

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์ ซึ่งอาจสรุปเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

- ๑. เพื่อการศึกษาวิเคราะห์ เรื่องกายกับจิตในพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา
- ๒. เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิตตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนา
- ๓. เพื่อที่จะได้ทราบว่า ความรู้และความเข้าใจ เรื่องกายกับจิตอย่างถูกต้องนั้น มีผลต่อการปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้นตามคำสอนของพระพุทธศาสนาได้อย่างไร

ง. ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย

วิทยานิพนธ์นี้ เป็นงานวิจัยรวบรวมความรู้เกี่ยวกับเรื่องกายและจิตในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาอันเป็นคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คัมภีร์พระไตรปิฎกนั้น เป็นคัมภีร์ชั้นต้นที่สุดของพระพุทธศาสนาที่ได้จารึกลงเป็นอักษรชุดแรก* ดังนั้น ประโยชน์ที่จะได้รับจากงานวิจัยนี้ คือ

- ๑. ทำให้เข้าใจ เรื่องกายกับจิตตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง
- ๒. ทำให้รู้ว่า กายกับจิตตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนานั้น มีความสัมพันธ์กันอย่างไร
- ๓. ทำให้รู้และเข้าใจแนวทางหรือวิธีปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้นตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร
- ๔. ทำให้สามารถนำเอาความรู้และวิธีปฏิบัติธรรมนั้นมาใช้เป็นหลัก ในการปฏิบัติตามแนวของพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง และก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต
- ๕. การวิจัยนี้ จะเป็นประโยชน์ต่อผู้สนใจทั่วไป และแก่ผู้ที่จะทำการวิจัยเกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาคนอื่น ๆ ในโอกาสต่อไป

จ. วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้า รวบรวมข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับกายและจิตจากคัมภีร์พระไตรปิฎกอรรถกถา และคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ ที่นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้แต่งขึ้นในชั้นหลัง ทั้งฉบับที่เป็นภาษาไทยและบาลี

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูล โดยแยกเป็นประเภท สาเหตุ ความสำคัญ รวมทั้งรายละเอียดอื่น ๆ เกี่ยวกับกายและจิต และในบางบทนั้น ผู้วิจัยได้แยกนัยการอธิบายออกเป็น ๒ แนว คือ

* พระไตรปิฎกได้จารึกลงเป็นตัวอักษรเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๔๓๓ ในคราวทำสังคายนาครั้งที่ ๔ ประเทศลังกา ก่อนหน้านั้นใช้วิธีท่องจำ ไม่มีการจารึกพระไตรปิฎกลงเป็นตัวอักษร (สุทธิพ บุญญาภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, เล่มเดียวจบ, กรุงเทพฯ โรงพิมพ์กรุงเทพการพิมพ์, ๒๕๒๒ , หน้า ๑๑)

การอธิบายตามแนวพระสูตร และการอธิบายตามแนวพระอภิธรรม ทั้งนี้เพื่อให้งานวิจัยมีความชัดเจนขึ้น และเพื่อจะได้มีการเทียบเคียงกันว่า ในเรื่องเดียวกันนี้ คำสอนตามแนวพระสูตรและคำสอนตามแนวพระอภิธรรม มีความเห็นเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร และเนื้อหาของเรื่องนั้นต่างกันอย่างไร เป็นต้น